

PROLEGOMENA DO DYDAKTYCZNEJ PREZENTACJI
KONCEPTU JEZYKOWEGO W WIZUALIZACJI GRAFOWEJ
(NA PRZYKŁADZIE ROSYJSKIEGO KONCEPTU БЕЛЫЙ)

YURY FEDORUSHKOV*
ANDRZEJ NARLOCH**

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Neofilologii, Instytut Filologii Rosyjskiej
Collegium Novum, al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska
e-mail: jerfed@amu.edu.pl*; e-mail: endrisz@amu.edu.pl**
(nadesłano 15.04.2014; zaakceptowano 18.11.2014)

Abstract

**Prolegomena for didactic presentation of a linguistic concept
in graph visualization
(based on the Russian concept of БЕЛЫЙ)**

The paper aims at presenting the problems of how color concepts function in a graphic spatial model and using these concepts in foreign language didactics. The material has been presented on the basis of the Russian word *белый*, with the use of Russian-language lexicographic data. The paper is comprised of two integral parts. Part I features a theoretical presentation of the problems of the meaning of a lexical field with the inclusion of semantic center and peripheries. Part II presents the methods of the concept's graphic representation based on the technology of linguistic data visualization with the use of the so called directed graph, taking into account the graph's colorization and geometrization for the purpose of a clear demonstration of linguistic data in the didactic process. Visualization may serve as a material that enriches and supplements the teaching of foreign languages. The paper also discusses the concept of realization of a simplified, though — we believe — didactically accurate visualization of the lexeme polysemy. Moreover, we included the description of research, which complete lexicographic methodology with special computer software.

Key words

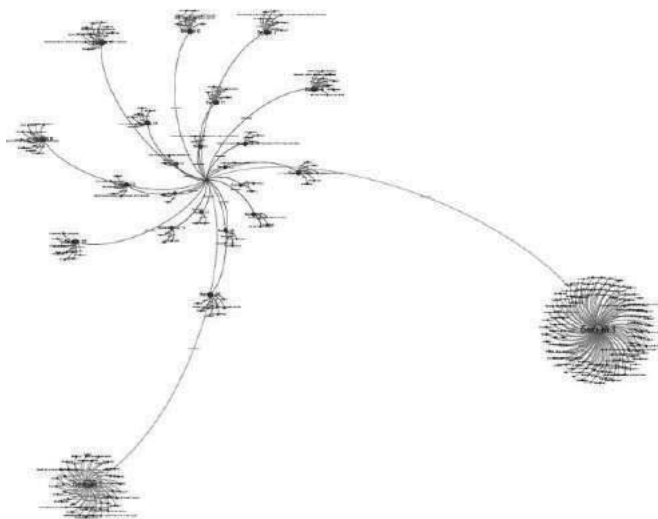
Lexical meaning, connotation, language concept, semantic of color, graph visualization of language objects, graph, mind map.

Abstrakt

Artykuł jest próbą zilustrowania problematyki funkcjonowania konceptów kolorystycznych w graficznym modelu przestrzennym oraz ich zastosowania w dydaktyce języków obcych. Podstawę materiałową stanowią dane leksykograficzne dotyczące rosyjskiego wyrazu *белый* zaczerpnięte ze słowników języka rosyjskiego. W pierwszej części artykułu skupiono się na problemie znaczenia pola leksykalnego, obejmującego pole semantyczne składające się z centrum i peryferii. W drugiej części poruszono zagadnienie metod graficznej prezentacji konceptu, które sprowadzają się do wizualizacji danych językowych za pomocą tzw. *grafu skierowanego* z uwzględnieniem koloryzacji oraz geometryzacji przestrzennej grafu, wykorzystywanych w procesie dydaktycznym. Wizualizacja może posłużyć jako materiał wzbogacający proces nauczania języków obcych. Omówiono koncepcję realizacji uproszczonej, dydaktycznie trafnej wizualizacji polisemii leksemów. Ponadto przedstawiono opis badań uzupełniających metodologię leksykograficzną wykorzystującą specjalistyczne oprogramowanie komputerowe.

Słowa kluczowe

Znaczenie leksykalne, konotacja, koncept językowy, semantyka barwy, wizualizacja grafowa obiektów językowych, graf, mapa myślowa.

Ryc. 0. Graf konceptu БЕЛЫЙ.

Źródło: opracowanie własne.

Wprowadzenie

Znaczenie leksykalne wyrazu *белый* jest zjawiskiem kolektywnym, istniejącym w świadomości indywiduum w postaci serii możliwych obiektów, pozostających w związku z semem barwy białej. Owa seria rozrzucona jest w najróżniejszych słownikach: od objaśniających po techniczne, od frekwencyjnych po asocjacyjne. Kumuluje ona wiedzę wokół danego uniwersalnego obrazu dźwiękowego ([*bʲelʲi*]¹). „Białym” nazywane są różne rodzaje obiektów, tj. taki obraz dotyczy taksonomicznie różnych klas obiektów: od nazwy barwy (*белый мел*) po nazwę jasnych figur szachowych (*играть белыми*). Z uwagi na polisemię leksykalną słownik teauaryzuje definicje dla różnych *de facto* definiensów (*белый 1, белый 2, белый 3*) pod jednym „parasolem”, tzw. *prototypem*², a mianowicie: hasłem **БЕЛЫЙ** w jednym, niekiedy kilkustronicowym artykule hasłowym, którego odczytanie jest czasochłonne. Owa technika nie pozwala osobie uczącej się języka obcego na uzmysłowienie w krótkim czasie (np. w trakcie lekcji) szerokiej gamy znaczeń jednego takiego obrazu dźwiękowego — [*bʲelʲi*], np. w aspekcie diachronicznym. Na przykład w XIX wieku wyraz *белый*, oprócz znaczenia podstawowego, miał także sensy: ‘барский’, ‘привилегированный’, ‘богатый’, ‘парадный’, ‘праздничный’, ‘опрятный’³. W czasie rewolucji październikowej pojawiło się inne znaczenie tego wyrazu, np. w zdaniu *Этот солдат — белый* wyraz *белый* wskazuje na przynależność do tzw. *białego ruchu*, walczącego z władzą bolszewicką. Z kolei w zdaniu *Выпей с нами белого* odnajdujemy wskazanie na białe wino, zaś w „Выпей с нами белую” — na wódkę. Mając na myśli przejrzystość powietrza, posłużymy się frazą *Бело сегодня*. W młodzieżowym slangu leningradzkim w latach 80. minionego stulecia zdanie *Белого будешь?* wyrażało propozycję zażycia kokainy. W świetle powyższego zarówno dla użytkownika języka, jak i uczącego się języka jako obcego, wielce przydatne wydaje się być całe spektrum „separowanych quantum wiedzy”⁴, wspólne dla jednego wyrazu w ramach szeroko pojmowanej diachronii, jednak wiedzy aktualnej, aktywnej, skoncentrowanej w jednym zasobie, tj. w jednym miejscu, „na jednej kartce”, w sposób wizualnie uproszczony, wąsko nominalny, dydaktycznie trafny, np.

W nawiązaniu do powyższego wyjaśniamy, że niniejszy tekst jest wynikiem przeprowadzonych eksperymentów autorskich, polegających na wizualizowaniu pola leksykalnego wokół jednego hasła — rosyjskiego leksemu *белый*. Termin *pole leksykalno-*

¹ Zapis w Międzynarodowym alfabecie fonetycznym (IPA). Zob. [Online] <wiktionary.org/wiki/белый> (1.09.2014).

² Por. rozdział *Różne rozumienia pojęcia prototypu* w pracy Renaty Grzegorzycowej pt. *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*. [W:] *Język a kultura*. T. XII: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998, s. 110–112; por. także E. Rosch. *Zasady kategoryzacji*. [W:] *Psychologia poznawcza w trzech ostatnich dekadach XX wieku*. Red. Z. Chlewiński. Gdańsk: GWP, 2007, s. 409–430.

³ В.И. Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка*: В 4 т. Москва: Русский язык, 1978.

⁴ Ł. Karpiński. *Zarys leksykografii terminologicznej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich. Katedra Języków Specjalistycznych, 2008, s. 178.

Рис. 1. Примерный граф о упрощенных определениях номинальных

Źródło: opracowanie własne.

-semantyczne, z uwagi na rozwiniętą polisemię oraz sporą liczebność obiektów wokół każdego ze znaczeń wyrazu *белый*, został rozszerzony do pojęcia *koncept*⁵. Nie zdecydowaliśmy się jednak na ujęcie holistyczne, polegające na rejestracji wszystkich obiektów i relacji w bazie, zawierającej znaczenia leksykalne, synonimy, antonimy, idiomy, poszczególne konotacyjne semy kontekstowe i inne dane. Początkowym celem eksperymentów była idea realizacji uproszczonej, lecz — w naszej ocenie — dydaktycznie trafnej wizualizacji rozległej polisemii leksemu *белый* oraz jej substantywowanych form: *белый*, *белая*, *белое*, *белые*, zawartych najczęściej w jednym artykule hasłowym

⁵ W sprawie terminu — por. Е.А. Пименов. *Исследование концепта Trauer «печаль» посредством синонимического ряда*. [W:] *Ethnohermeneutik und Anthropologie*. Hrsg. von Е.А. Pimenov, M.V. Pimenova. Landau: Verlag Empirische Padagogik, 2004, s. 90; З.Д. Попова, И.А. Стернин. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж: Издательство «Истоки», 2001, s. 54; Г.В. Приходько. *Концепт «огонь» в картине мира русского народа*. [W:] *Материалы шестой научной конференции*. Новосибирск: Наука — Университет, 2005, s. 86–89; Ю.Г. Панкрац. *Пропозициональная форма представления знаний*. [W:] *Язык и структуры представления знаний*. Сборник научно-аналитических обзоров. Ред. Л.Г. Лузина, Г.Д. Стрельцова. Москва: Институт научной информации по общественным наукам, 1992, s. 83; Ю.С. Степанов. *Константы*. *Словарь русской культуры*, Москва: Академический проект, 2004, s. 57–59; 60; 75–76; Е.В. Дзюба. *Концепт «ум» в русской лингвокультуре*. *Монография*, Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2011, ss. 9; 16. Prezentujemy jedynie wybrane definicje tego terminu. *Koncept to 1*). «мыслительная структура, которая концентрирует знания о соответствующем денотате, но сущность этой структуры не сводится только к значению слова (...). Этот концепт имеет многочисленные добавочные смыслы, связанные с различными знаниями и ассоциациями человека» — zob. Г.В. Приходько, s. 86–89; 2). «(...) в общем виде концепт можно представить как «пучок» понятий, знаний, представлений, ассоциаций, переживаний, которые возникают в сознании человека в результате деятельности, опытного постижения мира, социализации» — zob. З.Д. Попова, И.А. Стернин, s. 54.

słownika objaśniającego⁶. Dlatego charakter prowadzonej pracy można określić jako eksperymentalny — nie przedstawiamy bowiem wszystkich rezultatów związanych ze środowiskiem grafowym, wyników porównań leksykograficznych (hasło *белый*), które wymagałyby odrębnego opracowania.

Informacje zebrane w dalszej części składają się z pięciu zasadniczych części:

1. barwa jako fenomen kulturowy;
2. struktura pola znaczeniowego wyrazu *белый*;
3. uporządkowanie materiału badawczego;
4. wizualizacja konceptu БЕЛЫЙ za pomocą architektury grafowej;
5. dydaktyczna reprezentacja konceptu umieszczonego w grafie; mikrocele dydaktyczne.

W ramach teoretycznej analizy konceptu БЕЛЫЙ zawężamy krąg poszukiwań do obszaru leksykografii rosyjskiej oraz literatury przedmiotu dotyczącej symboliki kulturowej danego koloru. W zakresie symboliki kulturowej ograniczymy się do wyników rosyjskiej badaczki — Natalii Złydniewej, rozpatrującej koncept w ramach analizy interakcji kodów: werbalnego oraz wizualnego epoki XX wieku⁷. Przedmiotem jej rozważań jest semantyka koloru białego w kulturze rosyjskiej. N. Złydniewa wyraża przekonanie, że jest to koncept istotny dla kultury rosyjskiej, który odzwierciedla „przesunięcia semantyczne w «tekście» kultury i naświetla niektóre globalne ideologemy epoki”⁸. Przeprowadzona analiza leksykograficzna wykazała, że konceptosfery, które funkcjonują wokół nazw kolorów, leksykalnie są wysoce nasycone. Dlatego wielce pożądana, w naszym przekonaniu, byłaby wizualizacja wiedzy utrwalonej w słownikach; chodzi o przedstawienie zależności pomiędzy konkretnymi obiektami (swoistą mapę myślową). Na przykład substancywizowany przymiotnik *белый* jest synonimem zarówno dla: *солдат белой армии* lub *контрреволюционер* (antonimem jest natomiast rzeczownik *красный*), jak i dla wyrazu *кокаин* (brak antonimii). Z kolei przymiotnik *белый* jest synonimem zarówno dla *чистый* (antonim: *грязный*), jak i dla *бледный* (antonim: *яркий*), bądź też m. in. *привелегированный* (antonimy to np. *холопский, крестьянский, неимуций*). Jaka zatem jest gama znaczeń słowa *белый*? W jaki sposób „wypełnione” są takie znaczenia, np. jaki jest sem dominujący? W jakim stopniu polisemia „obciążona” jest poszczególnymi relacjami (np. relacją synonimii), np. ile synonimów ma przymiotnik *белый* w znaczeniu ‚moralny’, ‚czysty’, albo ‚ja-

⁶ Np.: В.И. Даль, *op. cit.*; *Словарь современного русского литературного языка*. Ред. К.С. Горбачевич. Т. 1: А–Бишь, Москва — Санкт-Петербург: Наука, 2004; *Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 1998; С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка. 41 089 словарных статей*. Москва: Издательство Азъ, 1992.

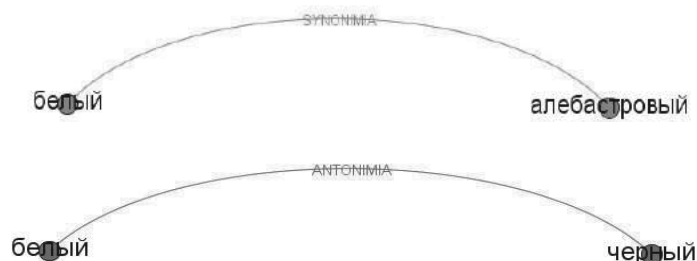
⁷ Рог. Н.Н. Злыднева. *Белый цвет в русской культуре XX века*. [W:] *Признаковое пространство культуры*. Ред. С.М. Толстая. Москва: Индрик, 2002, s. 424–431.

⁸ Zakres znaczeniowy rosyjskiego terminu *идеологема* opisuje G. Gusiejnow: «В широком смысле слова к идеологемам следует отнести и несловесные формы представления идеологии — традиционные символы (серп и молот, щит и меч), изобразительные и архитектурно-скульптурные комплексы (мавзолеи, памятники, плакаты, портреты, географические карты, карикатуры, татуировки), а также символы музыкальные (гимны, позывные)» — Г. Гусейнов. *Д.С.П. Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х*. Москва: Три квадрата, 2003, s. 12.

sny? Jakie zastosować narzędzia, aby zwizualizować bogactwo takiej synonimii dla poszczególnych znaczeń?

Celem niniejszego tekstu jest prezentacja uporządkowania konceptu w kodzie wizualno-optycznym⁹ za pomocą tzw. *grafu*, tj. demonstracja technicznej wizualizacji konceptu BIAŁY (БЕЛЫЙ) w postaci wzorów mieszczących obiekty:

1. węzły (punkty);
2. krawędzie: relacje łączące węzły między sobą (zob. niżej — linie między punktami):

Ryc. 2. Przykładowe krawędzie pomiędzy węzłami

Źródło: opracowanie własne.

Powtórzmy: nie dążymy do holizmu, lecz do redukcjonistycznej wizualnej obserwacji polisemii słowa — obserwacji, która może posłużyć do celów dydaktycznych, przekładoznawczych itd. Niniejszy artykuł jest wynikiem serii eksperymentów; zawiera propozycję metody, którą leksykografowie oraz dydaktycy języków obcych mogą poddawać nieustannemu doskonaleniu i modyfikacjom.

Zasadniczym problemem procesu wizualizacji jest rozmieszczenie elementów. W tym przypadku graf to uporządkowany zbiór faktów leksykograficznych, ograniczonych m.in. do węzłów, w którym umieszczone są *definiendum*, słowa, kolokacje, zdania, wybrane *definiensy*, oraz do krawędzi, tj. relacji pomiędzy węzłami skupionymi wokół jednej dominanty — БЕЛЫЙ (ryc. 7). Zbiór owych faktów zawiera jedynie dane leksykograficzne na temat wyrazów *белый*₁, *белый*₂, *белый*₃ (por. ryc. 3). Każdy element takiego zasobu „obrosta” w indywidualne relacje: synonimię, antonimię, perefrazę itd. Temu zasobowi nadajemy nazwę *konceptu językowego*.

Barwa jako fenomen kulturowy

Barwa jako fenomen kulturowy stała się obiektem zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Analiza miejsca barwy w przestrzeni kulturowej i społecznej stanowi ważny składnik funkcjonowania człowieka i jego relacji z otaczającą rzeczywistością.

⁹ Wyrazy: „wizualny” i „optyczny” mogą na pierwszy rzut oka wydawać się synonimami. Celowo zastosowaliśmy taką kondensację. Termin „wizualno-optyczny” jest zatem terminem technicznym na potrzeby niniejszego tekstu. W naszym rozumieniu obiekt w kodzie wizualno-optycznym to obiekt możliwy do obserwacji za pomocą wzroku i jednocześnie poddający się jakościowym modyfikacjom (np. zmiana formy obiektu), a także modyfikacjom o charakterze optycznym, np. pozycjonowanie, oddalenie, zbliżanie (tzw. „zoomowanie”).

Barwa powiązana jest siecią wzajemnych relacji z różnymi dziedzinami nauki, w tym z językoznawstwem, kulturologią, etnografią, psychologią. W szczególności leksyka kolorystyczna rozpatrywana jest obecnie przez pryzmat współzależności języka i kultury¹⁰. We współczesnych badaniach kognitywistycznych w centrum uwagi znalazł się językowy obraz świata barw. Jak słusznie zauważa Szolpan Żarkynbekowa, „problem barwy i nazw barw nie jest kwestią *stricte* lingwistyczną i nie dziwi fakt, że powrót do niej w kontekście lingwistyki staje się aktualny na obecnym etapie, związanym z pojawieniem się kognitologii wykorzystującej w badaniach systemu posiadaną przez człowieka wiedzę z różnych dziedzin”¹¹ (tłum. Y.F. i A.N.).

Na poziomie międzykulturowym i międzyjęzykowym różnice pomiędzy poszczególnymi społecznościami językowymi uwypuklają specyfikę myślenia, kultury materialnej i konceptualizację faktów rzeczywistości pozajęzykowej. Zróżnicowanie sposobów myślenia danej społeczności jest z kolei odbiciem wyboru różnych punktów referencji czy też typowych prototypów jakiegoś konceptu. W związku z tym nazwy barw stanowią bezsprzecznie dobry przykład semantycznej typologii językowej, świadczą o różnych sposobach konceptualizacji świata zawartej w poszczególnych językach¹².

Struktura pola znaczeniowego wyrazu *белый*

Punktem wyjścia opisywanej metody wizualizacji znaczenia jest teza: znaczenie wyrazu jako realnie istniejący byt. Postawił ją, wbrew panującej w nauce radzieckiej ideologizacji, w 1954 roku Aleksandr Smirnickij w niewielkiej pracy — *Объективность существования языка*. Metodologiczny spór o znaczenie „znaczenia leksykalnego” trwa od dawien dawna, podobnie jak spór o istotę języka. Język to przede wszystkim akt świadomościowy, same zaś korzenie świadomości tkwią w systemie neuronalnym:

(...) значение слова, не как абстрактная отнесенность к предмету (...), а как некоторое реальное явление в сознании, и представляет собой функцию мозга. Отсюда следует, что **язык**, отражаясь своей материальной, звуковой стороной в сознании говорящих,

¹⁰ Zob. prace: A. Wierzbicka. *The meaning of color terms. Semantics, culture, and cognition*. “Cognitive Linguistics” 1990, Vol. 1 (1); Tokarski R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995; В.Г. Кульпина. *Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках*. Москва: Издательство Московский лицей, 2001; Т.И. Вендина. *Цвет в этнокультурной системе русского, старославянского и древнерусского языков*, «Славянский альманах 1998”. Москва: Индрик, 1999; Р.М. Фрумкина. *Цвет, смысл, сходство. Аспекты лингвистического анализа*. Москва: Наука 1984; А.П. Василевич. *Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте*. Москва: Наука, 1987; Ш. К. Жаркынбекова. *Ассоциативные признаки цветообозначений и языковое сознание*. «Вестник Московского университета. Серия 9. Филология” 2003, № 1.

¹¹ Ш. К. Жаркынбекова, s. 109.

¹² Por. K. Waszakowa. *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*. [W:] *Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Cz. 1. Red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, s. 17.

как определенная система «звуковых образов», и отличаясь, как объективное явление, от этого своего отражения, вместе с тем своей смысловой стороной **непосредственно существует в сознании, и здесь его подлинное существование и его отражение совпадают друг с другом**¹³ (podkr. — Y.F. i A.N.).

Jednocześnie znaczenie jest zjawiskiem socjalnie wspólnym, aktywnym:

(...) **значение**, как определяемое явление в сознании, **складывается в результате обобщения** в нем отдельных конкретных отражений предметов, явлений и отношений действительности, заключающих в себе реально общее, причем этот процесс обобщения **протекает под направляющим воздействием общества**, осуществляемым через посредство реального звучания, отождествляемого в различных случаях его воспроизведения¹⁴ (podkr. — Y.F. i A.N.).

Według zacytowanej wyżej wypowiedzi jest to tzw. aktywna wiedza językowa (*действующее знание языка*), czyli:

такая форма его знания, в которой его единицы действительно выступают в сознании как «звуковые образы» в соединении со значениями (...). Понятно, что **в этой форме знание языка всегда проявляется по частям**, но при регулярном пользовании данным языком знание почти каждой из единиц языка, вообще известных данному лицу, более или менее часто активизируется, делается действующим, и в таком случае, имея в виду некоторый незначительный промежуток времени в целом, можно говорить о действующем знании данного языка как такового (т. е. не только о таком знании отдельных его единиц)¹⁵ (podkr. — Y.F. i A.N.).

Powyzsze założenia, uwzględniające zarówno synchroniczne, jak i diachroniczne aspekty znaczenia słowa, odpowiadają koncepcji *definicji otwartej*¹⁶ — „koncepcji rozszerzonego znaczenia nazwy w powiązaniu z pojęciem konotacji”¹⁷. Formuła definicji otwartej „pozwała na pokazanie całościowej ramy pojęciowej słowa, zawierającej cechy inwariantne, tworzące jądro semantyczne, oraz szeroką gamę cech semantycznych — tzw. *konotacji semantycznych*”¹⁸. Zatem pole leksykalno-znaczeniowe podlega regule wewnętrznej motywacji — „model pojęciowy słowa jest strukturą wielopoziomową, wewnątrznie uporządkowaną, składającą się z ciągów konotacyjnych wywodzących się z semantycznego jądra i obejmujących wzajemnie motywujące się konotacje o różnym stopniu utrwalenia i uszczegółowienia”¹⁹. Rzecz jasna, materiał leksykalny, który będziemy uporządkowywać wokół naszej ramy pojęciowej — reprezentantów konceptu grafowego — ma składać się z leksykograficznie zarejestrowanych obiektów. Nale-

¹³ А.И. Смирницкий. *Объективность существования языка*. Москва: Издательство Московского университета, 1954, s. 24.

¹⁴ Tamże, s. 24.

¹⁵ Tamże, s. 28.

¹⁶ J. Bartmiński, R. Tokarski. *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [W:] *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993; R. Tokarski. *Semantyka barw...*

¹⁷ B. Kuryłowicz. *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa (na przykładzie wyrazu bluszcz w poezji młodopolskiej)*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2009, 17 (37), s. 81.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

ży zaznaczyć, że hipotetyczne konotacje, „dla których nie można znaleźć motywacji w obrębie całościowego modelu słowa, są błędne”²⁰.

Wiedza jednostki o klasie obiektów przypominających jeden konkretny obiekt, mających centralną, denotującą, kryterialną cechę semantyczną reprezentatywnej nazwy owego obiektu i noszących jego nazwę bądź jej nie noszących, ostatecznie podporządkowana jest wiedzy zbiorowej. We wprowadzeniu wspomniano, że terminologicznie owa aktualnie funkcjonująca wiedza zbiorowa o owym obiekcie skupia się wokół takich pojęć, jak *pole semantyczne* i *koncept językowy*. W związku z tym stwierdza się, że koncept rozpatrywany jako kolektywna, aktualnie funkcjonująca, unikatowa, a zarazem uniwersalna wiedza językowa skoncentrowana wokół jednego obrazu dźwiękowego o poszerzonej polisemii, nie jest zjawiskiem efemerycznym, metafizycznym — jest zjawiskiem realnym, tak jak realne są znaczenia wyrazów, które podporządkowują się konkretnym jednostkom językowym: słowom, kolokacjom (połączeniom luźnym oraz swobodnym) oraz sensom kontekstualnym, frazeologizmom i innym formom. Koncept składa się z bytów materialnych. Dlatego sformułowanie: jeden wyraz gromadzi wokół siebie inne wyrazy należy uzupełnić następująco: jedno znaczenie może gromadzić „wokół siebie” setki bytów (wyrazów, kolokacji) na podstawie przynajmniej jednej relacji synonimii. Na podstawie danych leksykograficznych w relacje synonimii z leksemem *белый*, w znaczeniu jakości barwy, wchodzi 26 leksemów: *алебастровый, алюминиевый, белёсый, белоснежный, бельмастый, ватный, жемчужный, кипенный, лебединый, лилейный, лунный, меловой, молочный, мраморный, мучнистый, опаловый, перламутровый, платиновый, ртутный, сахарный, серебряный, седой, снежный, фарфоровый, экрю, ярый*.

Pole znaczeniowe jest częścią systemu znaczeń. W pracach językoznawczych pojęcie pola znaczeniowego jest nierozdzielnie związane z systemowością języka w ogóle. Zgodnie z twierdzeniem Ryszarda Tokarskiego polem leksykalno-znaczeniowym jest grupa wyrazów powiązanych wspólnym znaczeniem, między którymi istnieją określone relacje znaczeniowe, mające dawać w konsekwencji system zwarty i hierarchiczny²¹.

W strukturze semantycznej analizowanego w niniejszym artykule wyrazu *белый*, będącego przymiotnikiem bądź rzeczownikiem substantywizowanym, znajdują odbicie nie tylko relacje systemowe, lecz również te właściwości, które bezpośrednio związane są z funkcjonowaniem wyrazu w systemie języka w ogóle. W podejściu systemowym należy uwzględnić poziom parataktyczny i syntagmatyczny badanej jednostki. Poziom parataktyczny znajduje odbicie m.in. w relacjach semantycznych polisemii. Badany wyraz, według słownika pod redakcją S.A. Kuzniecowa²², ma sześć znaczeń odnoszących się do leksemu *белый*. Podajmy wszystkie wymienione znaczenia słownikowe:

1. цвета снега, молока, мела (противоп.: чёрный);

²⁰ B. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 81. Za R. Tokarski. *Konotacja a problemy kategoryzacji*. [W:] „Język a Kultura”. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. Dąbrowska. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 154.

²¹ R. Tokarski. *Struktura pola znaczeniowego (Studium językoznawcze)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, s. 20.

²² *Большой толковый словарь русского языка*, s. 70–71.

2. очень светлый; светлее, чем обычно бывает определяемый этим словом предмет;
3. лишённый интенсивности, дополнительной окраски или необычайно яркий, слепящий (о свете, освещении или источнике такого цвета, освещения);
4. *трад.-нар.* чистый;
5. принадлежащий к европеоидной расе; светложкий (обычно в противопоставлении цветному населению);
6. в первые годы Советской власти: действующий или направленный против Советской власти, контрреволюционный (противоп.: красный; революционный).

Już na podstawie pobieżnego oglądu można zauważyć, że definicje niektórych znaczeń (mamy na myśli pierwsze znaczenie) odnoszą się do sfery konceptualizacji koloru poprzez wskazywanie na grupy desygnatów będące nośnikami wymienionej cechy. Pozajęzykowym nośnikiem takiej barwy wydają się być w języku rosyjskim *śnieg, mleko, kreda*. Biała barwa przeciwstawiana jest na podstawie relacji antonimii barwie *чёрный*, z którą jak potwierdzają liczne dane językowe, tworzy dość wyraźną parę antonimiczną²³. W takim przypadku mamy do czynienia z określeniem jakości barwnej, czyli w rozumieniu R. Tokarskiego — tzw. *bieli kwalitatywnej*²⁴. Biel kwalitatywna ma, oprócz składnika znaczeniowego tonacji barwnej, również składnik jasności barwy. Ilustracją tego typu rozumienia bieli mogą być wyrażenia: *белый флаг, белый лебедь, белый мрамор, белый цветок*. W ścisłym związku z tonacją barwną bieli pozostają również konstrukcje porównawcze, np. *белый как полотно, белый как мел, белый как стена* i in.

Pozostałe znaczenia przymiotnika *белый* wydają się nie wskazywać na jakość barwną, lecz są odzwierciedleniem ilości światła (jasności) w znaczeniu leksemu. Tokarski określa taką biel mianem *kwantytatywnej*²⁵. Weźmy dla przykładu wyrażenia *белый липовый мёд, белое вино, белое мясо, белый хлеб, белая кожа, белый день, середь бела дня, белое солнце пустыни*, będące odbiciem 2. i 3. znaczenia w słowniku Kuzniecowa. Leksem *белый* jest tu semantycznym nośnikiem informacji o jasności obiektu, nie wskazuje zaś jednoznacznie na tonację barwną.

Kolejne znaczenie przymiotnika *белый*, będące rezultatem metaforyzacji, opiera się na diadzie metaforycznej *белый* 'czysty' — *чёрный* 'brudny', co stanowi kolejne potwierdzenie antonimicznych relacji na płaszczyźnie przenośnej pomiędzy barwami. Znaczenie 'czysty' nawiązuje niewątpliwie do pierwotnego (wyjściowego) koloru obiektu. Potwierdzeniem tej tezy może być wyrażenie *белая баня*, której komin z pieca jest wyprowadzony na zewnątrz przez dach, w odróżnieniu od *чёрная баня*, która nie miała komina, czego efektem było zaciemnienie i poczernienie ścian wraz z sufitem pomieszczenia.

²³ Por. przeciwstawienie przymiotników we frazeologizmach i kolokacjach: *чёрным по белому; рубаха черна, да совесть бела* (posł.); *белая/чёрная магия; называть черное белым; принимать черное за белое*.

²⁴ R. Tokarski. *Semantyka barw...*, s. 40–41.

²⁵ Tamże, s. 36–40

Pozostałe znaczenia leksemu również nawiązują do bezpośredniej ilości światła i jasności w strukturze semantycznej, co potwierdza również definicja określająca człowieka rasy białej — ‘светлокожий’. Ostatnie znaczenie leksemu *белый* nawiązuje z kolei do sytuacji politycznej w pierwszych latach panowania władzy radzieckiej — ‘kontrrewolucyjny, przeciwstawiający się władzy radzieckiej’. Również w związek antonimiczny z przymiotnikiem *белый* wchodzi przymiotnik *красный* ‘rewolucyjny’. Wydaje się, że w tym znaczeniu mamy do czynienia z pierwotnym odniesieniem bieli do czystości, z dalszą konotacją niesplamienia się pracą bądź też odniesienia do ludzi z uprzywilejowanych warstw, co mogą potwierdzać przykłady *белая кость* ‘o człowieku dobrego pochodzenia’ w przeciwieństwie do *чёрная кость* ‘o człowieku niższego pochodzenia, nie szlacheckiego’ (por. również *белоручка* ‘ten, kto unika pracy fizycznej, trudnej lub brudnej pracy’)²⁶. Wysoka pozycja w społeczeństwie konotuje jednocześnie dostatnie życie człowieka, co — jak podkreśla N.W. Szesterkina — znajduje odbicie w następujących paremiach: *Белая денга про чёрный день; Работа черна, да денежка бела; Черны ручки, да бела копеечка; Полюби-ка нас вчерне, в беле-то и всяк полюбит; Белый, или вкрасне, в чистом, опрятном виде, в холе и довольстве*²⁷.

Z przedstawionej analizy wynika, że kwalitatywna biel znajduje swoje bezpośrednie odbicie w pierwszym znaczeniu leksemu, nawiązując do prototypowych odniesień, którymi stał się śnieg, mleko, kreda. Pozostałe definicje znaczenia przymiotnika *белый* odwołują się do ilości światła, jasności określanego obiektu, przywołując biel kwantytatywną. Należy zaznaczyć, że im dalej jesteśmy przy analizie poszczególnych znaczeń leksemu od centrum znaczeniowego bieli (jako jakości barwnej), tym trudniej w sposób jednoznaczny i nie podlegający wątpliwości wyznaczyć charakter bieli kwalitatywnej i kwantytatywnej tkwiącej u podstaw przeniesienia znaczenia.

W obszarze pojęciowym bieli kwantytatywnej można — naszym zdaniem — wyznaczyć obszar pojęciowy odnoszący się nie tylko do ilości światła (jasności) danego przedmiotu, ale również innej cechy, związanej z brakiem zabarwienia (bezbarwności), co w wymiarze przestrzennym dotyczy pojęcia przejrzystości. Umownie dla tego rodzaju bieli przyjęliśmy określenie — *biel transparentna*. Tego typu biel znajduje swoje odbicie, nawiązując z reguły do opisu różnego rodzaju cieczy bądź też zbiorników wodnych. Przejawy funkcjonowania bieli transparentnej można zauważyć w przykładach, w których obiektem nadaje się cechę ‘bezbarwny, przejrzysty’; por. *белая головка* — прост. ‘o водке’, lub *белая* (сущ.) прост. ‘то же, что водка’, *белое* (сущ.) ‘белое вино’. Za inny przykład, tym razem z zakresu leksyki terminologicznej, może posłużyć wyrażenie *белые масла* ‘бесцветные, прозрачные нефтяные масла, получаемые каталитическим гидрированием нефтяных фракций или очисткой масляных дестиллятов’.

Istnienie bieli transparentnej zaświadczone jest w zabytkach piśmiennictwa z XVII i XVIII wieku. Jak uważa Irina Kuzniecowa, specyficzne było użycie przymiotnika *бе-*

²⁶ Nazwa *белые* w znaczeniu rzeczownika (l. m.) mogła zostać przejęta od białego koloru flag zwoleńników króla w okresie Wielkiej Rewolucji Francuskiej w XVIII wieku.

²⁷ Н.В. Шестеркина. Концепт «цвет» (белый). На материале русских и немецких паремий. «Вестник Балтийского федерального университета имени И. Канта» 2011. Вып. 2, s. 62–70. [Online] <<http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/c90/nbuvxlgbdrpvkjcjrvro.pdf>> (06.11.2013).

мый в значениях энантиосемичных: 'прозрачный, бесцветный' и 'мутный, 'темный'. Значение 'прозрачный' появлялось уже от наидревнейших времен. Трудно точно сказать, сколько в России есть озер, рек и других водоемов с компонентом *Белая, Белое*. Согласно старым наблюдениям самих рек с упомянутым компонентом их около 50. „Белая вода”, как утверждает Кузнецова, была для славян с обозначением источников водных с прозрачной водой²⁸. Анализируя семантическую структуру названий цветов в старославянском, Екатерина Кожемякова подтверждает функционирование значения 'прозрачный' на раннем этапе развития семантической структуры названий цветов, приписывая эту черту воде и воздуху²⁹.

Паратактизм не ограничивается описанием полисемии. Главное значение единицы языковой может подвергаться модификации и трансформации благодаря деривации словотворческой; ср. *белоснежный, белополосный, белеть, белизна, белобилетник* и др. Структура семантическая поля *белый* была бы неполной без учета дополнительных значений непроизводимых в лексическом, но потенциально в структуре семантической выражения. Поэтому же словарное значение единицы лексической не исчерпывает полностью плоскости содержания лексемы.

В языке существуют также черты периферийные (конотативные), дополняющие черты критерийные, отчасти накладывающиеся на основной компонент значения. Однако, как отмечает Юрий Апресян, конотация отсылает — связанная с выражением культурные образы и традиции — господствующая в данной области практика использования конкретной вещи³⁰. Элементы конотативные неразрывно связаны с символическим „видением” выражения, охватывая элементы аксиологические, черты оценивающие наданные предметам человеком. Кристина Писаркова говорит о „стереотипе”³¹. В этом случае цвет создает модель мира, которая несет в себе богатую сеть символов. Любимко Раденкович говорит о кодировании цветовых реализованных в традиционных текстах³². Элементы конотативные лексемы обновляются в соответствующем контексте, дополняя и обогащая образ соответствующего объекта.

Согласно Токарскому под конотацией следует понимать „потенциально существующие в единичности лексической черты несуществующие, призываемые в некоторых только контекстах”³³.

²⁸ И.С. Кузнецова. *История переносных употреблений цветообозначений в памятниках русской письменности XVII-XVIII веков*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Московский государственный педагогический институт имени В.И. Ленина, 1989, с. 6.

²⁹ Е.А. Кожемякова. *Семантическая структура цветообозначений в индоевропейском, общеславянском и древнерусском языках*. [W:] *Чтения, посвященные дням славянской письменности и культуры*. Ред. Г.Е. Корнилов. Чебоксары: Издательство Чувашского университета, 2000, с. 204.

³⁰ Ю.Д. Апресян. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва: Наука, 1974, с. 67.

³¹ К. Писаркова. *Конотация семантические названия народности*. „Земельно-правовые” XVII, 1976, № 1, с. 5–26.

³² Л. Раденкович. *Символика цвета в славянских заговорах*. [W:] *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры. Источники и методы*. Ред. Н.И. Толстой. Москва: Наука 1989, с. 122–148.

³³ Р. Токарский. *Структура поля...*, с. 14.

Cechy te osadzone są w kulturze i tradycjach danego narodu i bezpośrednio związane z wartościowaniem jednostki leksykalnej. Niekiedy cechy potencjalne stają się na tyle mocno utrwalone w języku, że podlegają obiektywizacji w formie oddzielnych znaczeń słownikowych, np. *osioł*: „zwierzę podobne do konia, ale mniejsze, o dużej głowie, szarej lub brunatnej sierści, długich uszach i krótkiej grzywie”. W kulturze języka polskiego zwierzę to obarczone jest konotacją ‘uparty, głupi’, co poświadcza kolejne znaczenie leksykalne: pot. „o człowieku głupim lub upartym”. Do językowych przejawów konotacji, notowanych przez system języka, odnoszą się znaczenia przenośne, typowe porównania, znaczenia derywatów, znaczenia frazeologizmów³⁴. Dlatego konotacja jest problemem złożonym wchodzącym w zakres semiotyczny wyrazu.

Jak się wydaje, wszystkie znaczenia leksemu *белый* są w mniejszym lub większym stopniu obciążone konotacyjnie. Szczególnie w grupie znaczeń przenośnych, które wyodrębniły się na podstawie różnych procesów przeniesienia znaczenia (np. różne modele metaforyzacji, obciążenia dodatkowymi semami, subsemami itd.), można wykryć istnienie różnych konotacji, mających źródła w kulturze i tradycjach. Konotacje czystości niosą ze sobą na przykład czwarte znaczenie leksemu według słownika Kuzniecowa; por. *трад.-нар.* ‘чистый’, jak również szóste znaczenie, konotujące postawę kontrrewolucyjną w okresie władzy radzieckiej, stając się równocześnie antonimem do znaczenia konotacyjnego leksemu *красный*, czyli ‘революционный’.

Konotacje mogą zmieniać się, podlegać modyfikacjom w zależności od ewoluującej wiedzy o przedmiotach, które również nie są statyczne w czasie. Implikuje to nowe kolokacje i utworzenie rozgałęzionej siatki znaczeń. Bogate konotacje nieujęte w słowniku Kuzniecowa zostały przedstawione na grafie. Wśród nich należy wymienić: ‘związany z dobrem, nienaganny moralnie’ (*белая магия*), ‘szlachecki’ (*белая кухарка*, *Белые ручки чужие труды любят* (посл.)), ‘piękny’ (*Красавица румяна и бела*), ‘niebezpieczny’ (*белая вода*), ‘dobrej jakości’ (*белая сборка*). Konotacje tego typu rozwijają się z reguły w utartych wyrażeniach, peryfrazach, przysłowiach, frazeologizmach.

Uporządkowanie materiału badawczego

Hasło БЕЛЫЙ to jedynie reprezentant poszczególnych sfer leksykalno-tematycznych, tj. całego semantycznego obszaru konceptu. Źródła leksykograficzne wykazały 22 podstawowe znaczenia leksykalne, dzielone dla formy przymiotnikowej oraz formy substantywizowanej. Kolejność podstawowych znaczeń w artykułach hasłowych dla wyrazu *белый* różni się nieznacznie. Przeważnie leksykografowie wyróżniają 5–6 podstawowych znaczeń. Poniżej przedstawiono przykład kolejności znaczeń w słowniku Kuzniecowa³⁵ w stosunku do kolejności w słowniku Ożegowa, Szwedowej³⁶ oraz БАС 2004³⁷ (tabela 1):

³⁴ И.М. Кобозева. *Лингвистическая семантика*. Москва: Издательство ЛКИ, 2000, s. 92.

³⁵ *Большой толковый словарь русского языка...*

³⁶ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова...

³⁷ *Словарь современного русского литературного языка...*

Табела 1.

Кузнецов 1998		Ожегов, Шведова 1992		БАС 2004, т. 1, с. 530–535	
белый 1	1. Цвета снега, молока, мела (противоп.: чёрный). (...) / Символ нравственной чистоты, невинности (...)	белый 1	1. Цвета снега или мела. (...)	белый 1	1. Имеющий цвет снега, молока, мела (противоп. черный). (...)
белый 2	2. Очень светлый; светлее, чем обычно бывает определяемый этим словом предмет. (...) / Близкий по оттенку к молоку; матово-бледный (...)	белый 2	2. полн. Светлый, в противоположность чему-н. более тёмному, именуемому чёрным. (...)	белый 3	3. Ясный, светлый (о времени суток). (...)
белый 3	3. Лишённый интенсивности, дополнительной окраски или необычайно яркий, слепящий (о свете, освещении или источнике такого света, освещения). (...) // <i>Трад.-нар.</i> Ясный, светлый. (...)	БРАК	БРАК	БРАК	БРАК
белый 4	4. <i>только полн.</i> <i>Трад.-нар.</i> Чистый. (...) // Связанный с добром; нравственно безупречный. (...)	БРАК	БРАК	белый 4	4. <i>Устар.</i> и обл. Чисто. (...)
белый 5	5. Принадлежащий к европеоидной расе; светлокожий (обычно в противопоставлении цветному населению). (...)	белый 5	5. полн. Со светлой кожей (как признак расы). (...)	белый 2	2. <i>Только полн. ф.</i> Светлокожий (как признак европеоидной расы). (...)
белый 6	6. <i>только полн.</i> В первые годы Советской власти: действующий или направленный против Советской власти, контрреволюционный (противоп.: красный; революционный). (...)	белый 3	3. полн. В первые годы гражданской войны: относящийся к вооружённой борьбе за восстановление законной власти в России. (...)	белый 5	5. <i>Только полн. ф.</i> Во время Гражданской войны и военной интервенции 1918–1922 гг. в России – боровшийся против советской власти, контрреволюционный (...)

BRAK	BRAK	BRAK	4. белый, -ого , муж. То же, что белогвардеец.	BRAK	BRAK
------	------	------	---	------	------

Źródło: opracowanie własne.

Jak już wspomniano, w powyższych słownikach kolejność znaczeń leksykalnych nieznacznie różni się. Dla nas „pierwotnymi” znaczeniami pozostają: znaczenie kwalitatywne (pierwsze znaczenie) oraz kwantytatywne (drugie znaczenie). Pozostałe znaczenia (np. *белый* ‘белогвардеец’, *белый* ‘европеоид’) są obciążone semami konotacyjnymi i/lub modelami metaforycznymi oraz funkcjonują na bazie tych dwóch „naczelnych” semów: „biel kwalitatywna” oraz „biel kwantytatywna” (odpowiada im znaczenie 1 oraz 2 ze słowników w powyższej tabeli. Można dopuścić, że klasyfikacja znaczeń, tj. ich kolejność, opiera się na liczbie obiektów (np. synonimów, antonimów), skupiających się wokół poszczególnych znaczeń. Ekscerptor danych leksykograficznych zmuszony jest sam dokonać wyboru kolejności znaczeń na podstawie kolejności w poszczególnych słownikach.

Posiłkując się danymi słownikowymi³⁸, wyróżniamy następujące obiekty, dołączane do dominanty БЕЛЫЙ, oraz klasyfikujemy poszczególne znaczenia. Ze względu na wysoki stopień metaforyzacji niektórych znaczeń (od 3 do 22), możemy się jedynie domyślać, do jakiego rodzaju znaczenia (kwalitatywnego, kwantytatywnego bądź transparentnego) należy je odnieść (tabela 2):

Tabela 2.

Numeracja znaczeń	Dominanta grafu oraz znaczenia PD ¹ grafu (od 1 do 22)	Rodzaj znaczenia
0. БЕЛЫЙ	DOMINANTA: krawędzie ku <i>белый</i> ₁ po <i>белый</i> ₂₂	–
1. белый	Цвета снега, молока, мела (противоп.: чёрный);	kwalitatywne
2. белый	Очень светлый; светлее, чем обычно бывает определяемый этим словом предмет;	kwantytatywne
3. белый	<i>только полн. ф.</i> , светложкий, как признак европеоидной расы (обычно в противопоставлении цветному населению);	kwantytatywne
4. белый	Испеченный, приготовленный из пшеничной муки (о хлебе, мучных изделиях);	kwantytatywne
5. белый	<i>устар. трад.-нар.</i> , <i>только пол. форма</i> . чистый, парадный (о части здания, хозяйства);	kwantytatywne
6. белый	<i>трад.-нар.</i> , <i>только пол. форма</i> . связанный с добром; нравственно безупречный;	kwantytatywne (?)
7. белый	Предназначенный для людей из привилегированного сословия; барский. Также о помещении;	kwantytatywne (?)

³⁸ Znaczenia są zebrane na podstawie tzw. słownika БАС — *Словарь современного русского литературного языка...* Wykorzystano także dane m.in. ze źródeł: *Большой толковый словарь русского языка...*; С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова...; В.И. Даль....

8. белый	Действующий против советской власти в период гражданской войны;	kwalitatywne (?)
9. белый	<i>нар.-поэт.</i> ; Как воплощение народных представлений о красоте девушки; Красавица румяна и бела;	kwantytatywne
10. белый	не имеющий цвета, прозрачный;	transparentne
11. белый	опасный, экстремальный;	kwalitatywne (?)
12. белый	<i>комп.</i> Производства Западной Европы или США;	kwalitatywne (?)
13. белый	<i>субстантивир.</i> , <i>только ср. р.</i> 1) то же, что белое вино; 2) О светлых алкогольных напитках;	transparentne (?)
14. белый	<i>субстантивир.</i> , <i>только ж. р. и ср.р.</i> <i>Прост.</i> то же, что водка;	transparentne (?)
15. белый	<i>субстантивир.</i> , <i>истор. мн.ч.</i> название (от цвета знамени сторонников короля во время Франц. Революции конца 18 в.) противников советской власти, распространившееся в России в годы Гражд. войны.	kwantytatywne (?)
16. белый	<i>субстантивир.</i> То же, что белый человек, европеоид;	kwantytatywne
17. белый	<i>субстантивир.</i> то же, что белый гриб, ценный съедобный гриб; боровик;	kwantytatywne (?)
18. белый	<i>мн. ч. спорт. субстантивир.</i> В шахматах — одна из противостоящих сторон;	kwalitatywne
19. белый	<i>только ср. р. субстантивир.</i> Одежда такого цвета;	kwalitatywne
20. белый	<i>субстантивир. нарк. только ср.</i> Наркотик: кокаин, героин; амфетамин или фенамин;	kwalitatywne
21. белый	<i>субстантивир. жар. разг.</i> Один рубль;	kwantytatywne (?)
22. белый	<i>субстантивир. угол. только ср. р.</i> серебро;	kwantytatywne

Źródło: opracowanie własne.

Każde znaczenie ujęte w powyższej tabeli uzupełniamy dodatkowymi danymi: synonimami, antonimami, idiomami itd.

Wizualizacja konceptu БЕЛЫЙ за pomocą architektury grafowej. Eksperyment

Etapy eksperymentu:

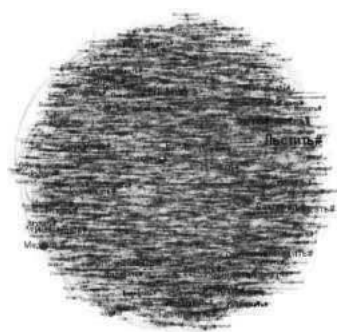
- 1) Ekskercpcja danych ze źródeł leksykograficznych (polisemia, synonimia, antonimia i inne relacje oraz związane z nimi obiekty leksykalne). Uporządkowanie materiału leksykalnego.
- 2) Manualny import materiału do programu Gephi i automatyczne generowanie grafów na podstawie zaimportowanych danych³⁹.

³⁹ Dane językowe w takiej bazie danych przechowywane są w węzłach oraz w krawędziach, którym nadawany jest identyfikator: *id*. Krawędzie mają dodatkowy atrybut *weight* (określający wartość względną relacji) oraz *type* (określający typ relacji).

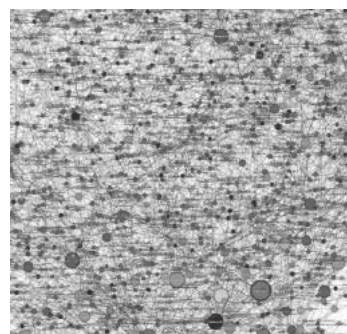
- 3) Edycja otrzymanego grafu w celu nadania jej odpowiedniej przejrzystości i czytelności. Tworzenie czytelnej mapy konceptu językowego.

Dla każdego szerokiego opisu znaczenia wyrazu niezbędna jest reprezentatywna baza leksykograficzna. W przypadku każdego opisu dowolnego leksemu jest to zadanie holistyczne, warstw bowiem użyć leksemu: specjalistycznych, idiolektalnych, profesjolektalnych oraz potocznych i kontekstowych — jest tak wiele, że leksykografia nie nadąża za „ogólnojęzycznym” opisem, zawężonym stylistycznie do grupy znaczeń obciążonych konotacją. W rzeczy samej każda wizualizacja leksykograficzna wymaga mocnej podbudowy teoretycznej, wyzyskującej ustalone informacje leksykograficzne, a także ogólnojęzykoznawcze. Innymi słowy, graf stworzony dla celów dydaktycznych (np. bazujący jedynie na słowniku synonimów) oraz graf powstały na podstawie bogatszych danych oraz badania językoznawcze i leksykograficzne — to dwie różne kwestie. Pierwszy (dydaktyczny) winien zająć się z drugim — pogłębianym. Wcześniej wspomniano, że wizualizacja danych może zostać uproszczona, jeśli weźmie się pod uwagę zadanie i dydaktyczną trafność (por. ryc. 1). Wizualizacja może zostać wzbogacona oczywiście o inne elementy, takie jak: zdjęcia poglądowe, grafiki, rysunki i inne elementy, podnoszące atrakcyjność prezentowanego konceptu i wspomagające szybsze zapamiętanie i opanowanie materiału. Ten sam graf może ulec modyfikacjom graficznym w zależności od mikrocelów dydaktycznych, np. w dydaktyce języków obcych (DJO).

Dzięki funkcjonalnemu zastosowaniu odpowiednich filtrów, związanych z płaszczyzną funkcjonowania wyrazu w różnych obszarach rejestru języka, czy też wybranych elementów systemu (np. synonimii, antonimii) możemy płynnie prezentować ich poszczególne warstwy, uwypuklając niezbędne obszary na danym etapie procesu dydaktycznego. Nie sposób nie wspomnieć o grafach, liczących dziesiątki tysięcy obiektów oraz współzależności (zob. ryc. 3 i 4). Nawigacja po takim „megagrafie”⁴⁰

Ryc. 3. Megagraf synonimii czasowników rosyjskich (MSCR) na podstawie słownika synonimów języka rosyjskiego N. Abramowa (por. Bibliografia – Абрамов 1999)
Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 4. MSCR. Zbliżenie
Źródło: opracowanie własne.

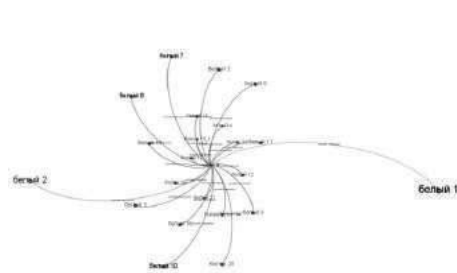
⁴⁰ Zob. termin *multigraph* w pracy: M. Barthélemy, Ch. Edmond, T. Eliassi-Rad. *Knowledge Representation Issues in Semantic Graphs for Relationship Detection*. [W:] *AI Technologies for Homeland Security: Papers from the 2005 AAAI Spring Symposium*. Eds. by J. Yen, R. Poppa. Menlo Park: AAAI Press, 2005, s. 92. [Online] <<http://www.edmondchow.com/pubs/SS105ChowE.pdf>> (22.12.2013).

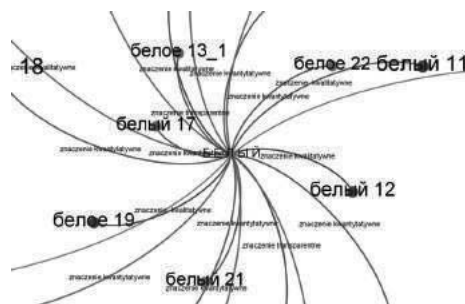
Ryc. 5. MSCR. Zbliżenie. Zastosowanie filtru ograniczającego treść
 Źródło: opracowanie własne.

w środowisku GEPHI jest wówczas złożona. Oczywiście przy konstruowaniu takiego grafu istnieje możliwość odpowiedniego pogrupowania potrzebnych obiektów i pozostawienia na ekranie, przy pomocy odpowiednich filtrów, ograniczonej treści, np. tylko jednego szeregu synonimicznego dla jednego wyrazu-dominanty (por. ryc. 5).

Stosując odpowiednie filtry, ograniczające treść, możemy przedstawiać graf (ryc. 6), zawierający jedynie dominantę oraz PD-y od *белый* 1 do *белый* 22:

Ryc. 6. Polisemia wyrazu *белый* w grafie.
 W centrum dominanta — БЕЛЫЙ
 Źródło: opracowanie własne.

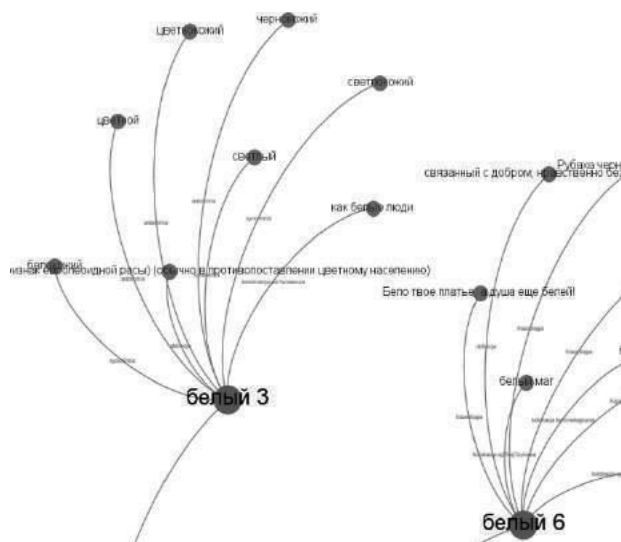
Ryc. 7. Polisemia wyrazu *белый* w grafie.
 W centrum dominanta — БЕЛЫЙ. Zbliżenie
 Źródło: opracowanie własne.

Wielkość czcionki poszczególnych PD oraz ich rozmieszczenie (oddalenie od dominanty) również zależy od liczby elementów, które je otaczają (ryc. 7). Relacje wyjściowe, umieszczone w tytułach krawędzi biegnących od dominanty БЕЛЫЙ, określiliśmy mianem *znaczenie kwantytatywne*, *znaczenie kwalitatywne*, *znaczenie transparentne*.

Nazwy relacji, które wzbogacają poszczególne PD (*белый* 1, *белый* 2, *белый* 3 itd.), zawarte są w tytułach następujących krawędzi: *znaczenie kwalitatywne*, *kwantytatywne*, *transparentne*; skrócona definicja; *synonimia*; *antonimia*; *kolokacje*; *derywaty*; *konstrukcje porównawcze*; *frazeologia*; *parafraza*. Przykładowo: dla znaczenia kwantytatywnego *белый* 3 (znaczenie: 'Принадлежащий к европеидной расе;

светлокожий — обычно в противопоставлении цветному населению⁴¹) liczba krawędzi wynosi 8 (por. rys. 8):

1. definicja (1);
2. synonimia (3);
3. antonimia (3);
4. konstrukcja porównawcza (1).

Rys. 8. Obszar grafu dla PD *белый 3* oraz *белый 6*. Zbliżenie
Źródło: opracowanie własne.

Liczbę elementów przy poszczególniej PD określić można jako obciążenie takiej PD.

W niniejszym artykule pominiemy opis kolejności wprowadzania danych do środowiska Gephi⁴². Wszystko zależy bowiem od celu: Jaki efekt wizualny chcemy osiągnąć? Czy zamierzamy przedstawić w pierwszej kolejności poszczególne znaczenia leksykalne oraz konotacyjne (polisemia), czy np. relacje leksykalne typu synonimia, antonimia i in.? Dodajmy, że kolejność wprowadzania danych nie ma znaczenia w sensie ostatecznej postaci grafu. Dla konkretnej poddominandy dominandy БЕЛЫЙ, np. dla znaczenia 'белый 1' ('цвета снега, молока, мела'), wprowadzamy bądź uwypuklamy (tj. wizualizujemy wybrane obszary znaczeń za pomocą odpowiedniego filtra) same synonimy i definicję. Warto wprowadzić parametr wizualizacyjno-statystyczny — *Betweenness Centrality*. Pozwala to uniknąć miksowania, nakładania się elementów.

⁴¹ Por. *Большой толковый словарь русского языка...*

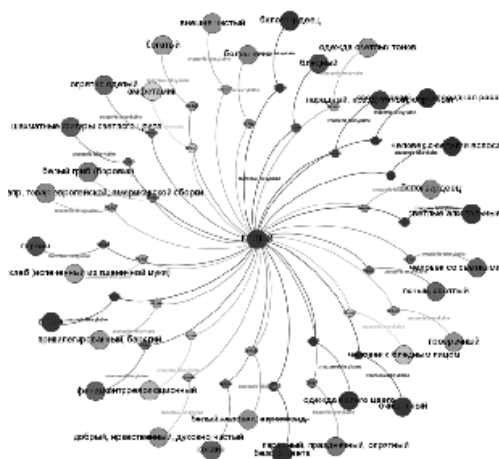
⁴² Instrukcja wprowadzenia danych znajduje się na oficjalnej stronie środowiska Gephi w prezentacji *Gephi Quick Start Tutorial*. [Online] <<https://gephi.org/2010/quick-start-tutorial/>> (1.09.2014).

Dydaktyczna reprezentacja konceptu umieszczonego w grafie. Wybrane możliwości

Pojęcie mapy myślowej zostało szeroko opisane w literaturze przedmiotu. Tworzenie map myślowych⁴³ urozmaica lekcje języków obcych⁴⁴. W niektórych oprogramowaniach, służących do manualnego tworzenia prezentacji bądź mapy myśli w postaci grafów (m.in. *SimpleMind Desktop*, *Neo4j*, *Gephi* i in.), do poszczególnych obiektów grafu można dołączać linki, pliki audiowizualne, tj. dodawać do wierzchołków grafu dodatkowe informacje. Niewątpliwie podnosi to poziom akwizycji wiedzy.

Dydaktycznie ukierunkowana wizualizacja danych zależy od konkretnego celu oraz mikrocelów dydaktycznych. Podstawowymi zadaniami dydaktycznymi w obrębie nawigacji po ujednocionym, sporządzonym już grafie są: 1) umiejętność zbliżenia wizualno-optycznego do poszczególnych obiektów oraz grup obiektów; 2) umiejętność modyfikacji graficznej grafu w konkretnym celu dydaktycznym; 3) umiejętność wypuklania danych za pomocą odpowiednich parametrów oraz układów; 4) umiejętność ograniczania oraz wzbogacania treści. Niżej przedstawiamy poszczególne ryciny, realizujące opisane zadania.

- a) Do PD (por. ryc. 9) możemy dołączać jedynie definicje, dla odróżnienia zmieniających kolory węzłów, na których są umieszczone są PD-y:

Ryc. 9. Polisemia wyrazu *белый* w grafie. W centrum dominanta — БЕЛЫЙ, wokół — PD (белый 1–22) z dołączonymi definicjami

Źródło: opracowanie własne.

⁴³ T. Buzan, B. Buzan. *Mapy Twoich myśli. Mindmapping, czyli notowanie interaktywne*. Tekst polski oprac. D. Rossowski na podst. przekł. M. Stefaniak. Łódź: AHA, 2007; M. Janowicz. *Wykorzystanie map myśli w dydaktyce*. „Oeconomica. Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis” 2011, 287 (63), s. 65–72. [Online] <<http://www.wydawnictwo.zut.edu.pl/fileadmin/pliki/wydawnictwo/Folia/Oeconomica/287/Janowicz.pdf>> (03.12.2013); A. Brinkmann. *Graphical Knowledge Display – Mind Mapping and Concept Mapping as Efficient Tools in Mathematics Education*. “Mathematics Education Review” 2003, No 16, s. 35–48. [Online] <http://www.marccouture.com/formations/cartes_mentales/LinkedDocuments/mereview-16-Apr-2003-4.pdf> (23.12.2013).

⁴⁴ H. Komorowska. *Metodyka nauczania języków obcych*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna, 2002.

b) W obrębie jednej PD (oprócz definicji) możemy zaprezentować jedynie synonimy:

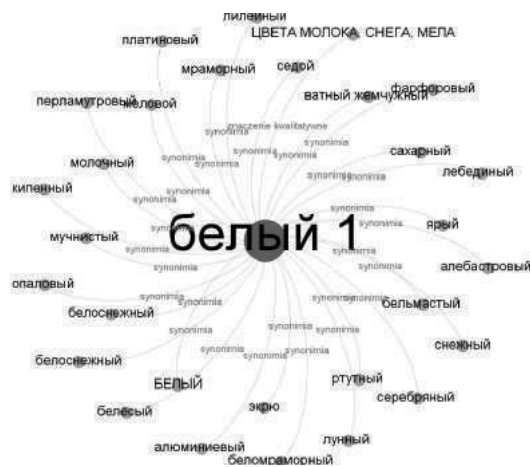

Рис. 10. Synonimia dla PD ‘белый 1’ (‘цвета снега, молока, мела’). Уклад Force Atlas 2
 Źródło: opracowanie własne.

c) Osobno można uwypuklić jedynie antonimy:

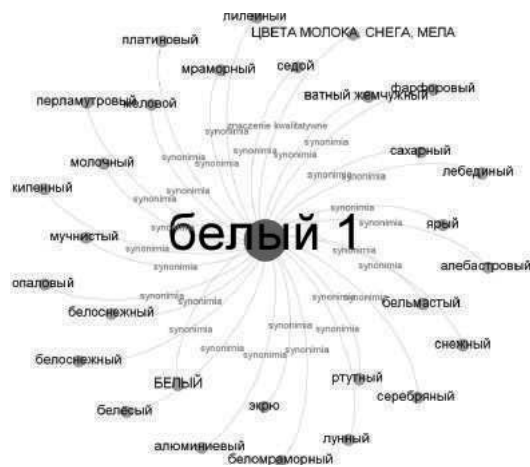
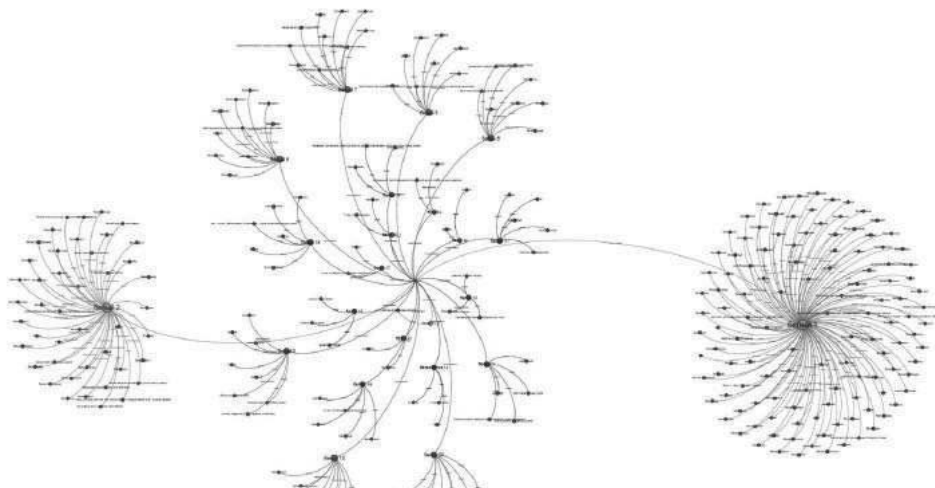

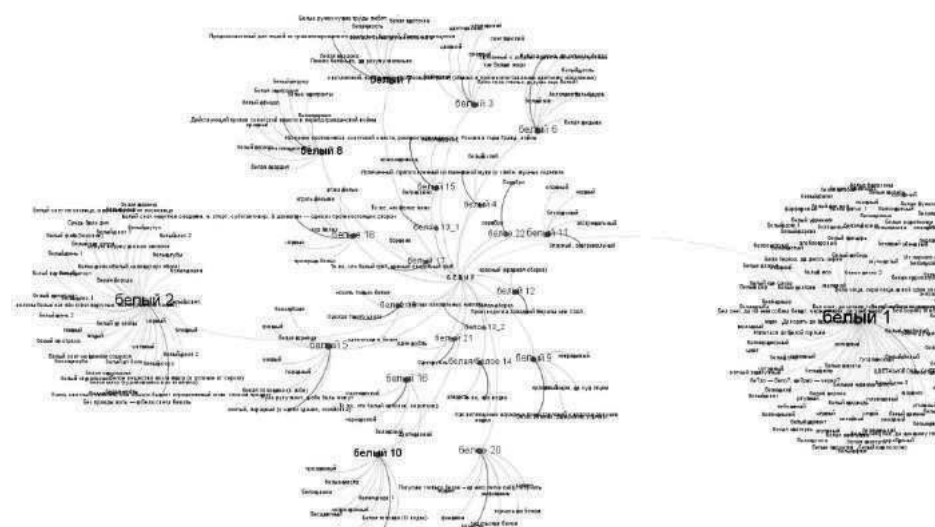
Рис. 11. Antonimia dla PD ‘белый 1’ (цвета снега, молока, мела). Уклад Force Atlas 2
 Źródło: opracowanie własne.

- f) Graf w całości: 1 dominanta oraz 22 PD, każda jest obciążona obiektami. Zbliżenie daje możliwość przyglądaniu się każdej PD oraz jej elementom z osobna.

Ryc. 14. Obciążenie obiektami PD *белый* 1 do *белый* 22. Układ *Force Atlas 2*. Oddalenie
Źródło: opracowanie własne.

- g) Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z obiektem: tekstem definicji.

Ryc. 15. Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z tekstem definicji PD
Źródło: opracowanie własne.

h) Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z объектом: текстом дефиниции.

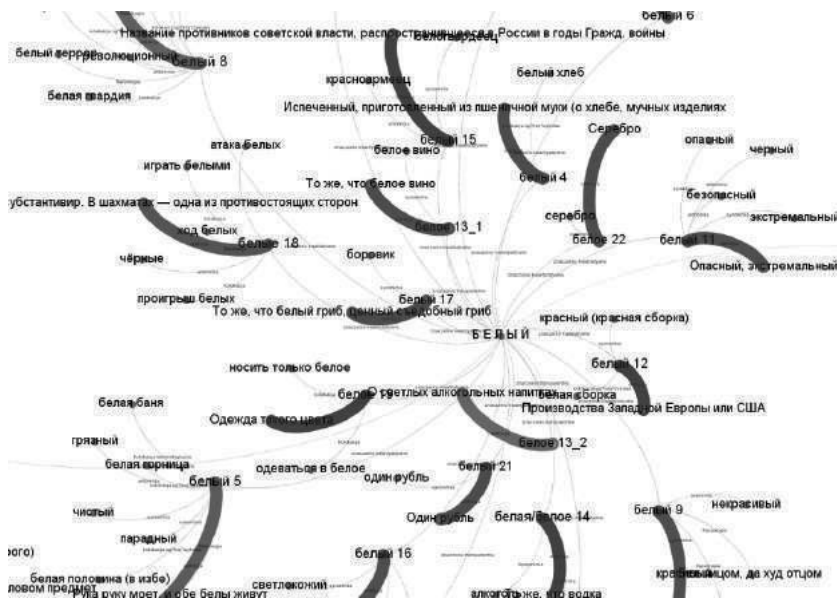

Рис. 16. Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z объектом: текстом дефиниции PD. Zbliżenie
 Źródło: opracowanie własne.

i) Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z объектом: текстом дефиниции oraz pogrubienie krawędzi „synonimia” z объектами: synonimami.

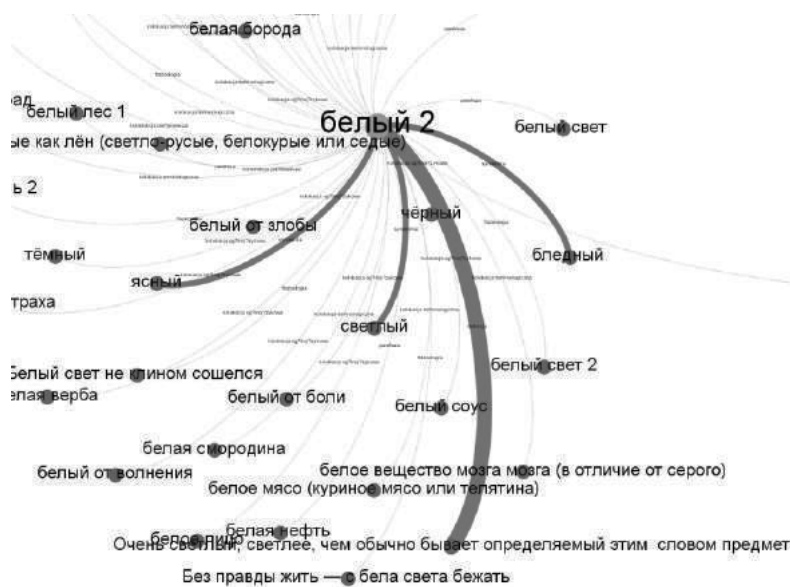
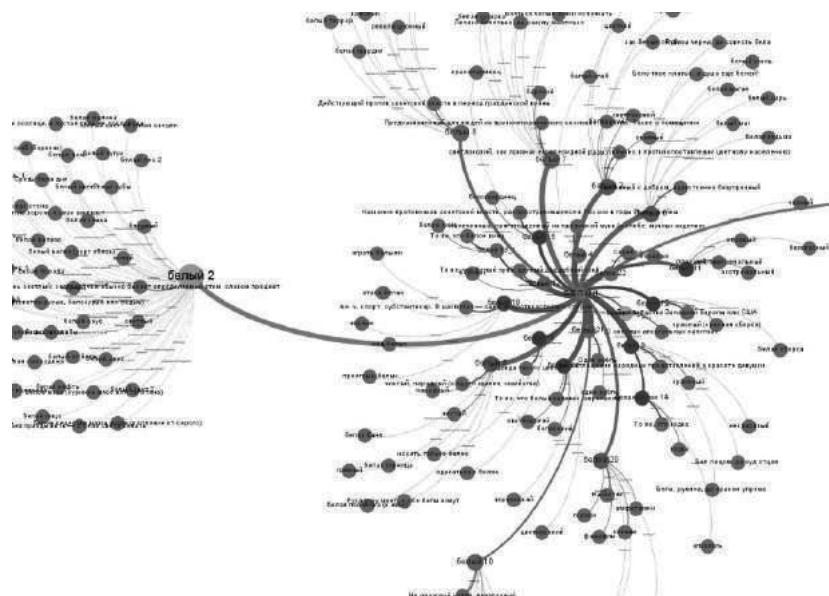

Рис. 17. Pogrubienie krawędzi „znaczenie” oraz „synonimia” dla PD *белый 2*
 Źródło: opracowanie własne.

- j) Pogrubienie krawędzi „znaczenie” z obiektem: tekstem definicji oraz pogrubienie krawędzi „synonimia” z obiektami: synonimiami.

Ryc. 18. Pogrubienie krawędzi „znaczenie” oraz „synonimia”
 Źródło: opracowanie własne.

- k) Pogrubienie krawędzi „znaczenie” w obrębie całego grafu. Zbliżenie.

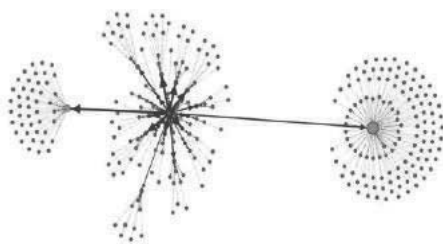
Ryc. 19. Pogrubienie krawędzi „znaczenie”. Zbliżenie
 Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

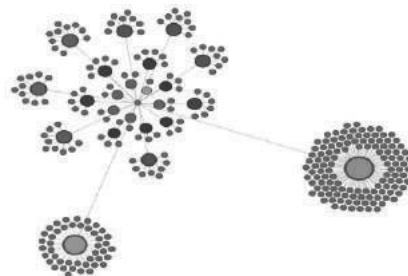
Warto zwrócić uwagę, że grafowa struktura mapy konceptu językowego БЕЛЫЙ (zob. ryc. 20, 21) ma cechy samopodobieństwa. Jeśli dana struktura może przypominać inne struktury, to – jak przypuszczamy – oznacza to, że inne podobne polisemiczne koncepty językowe także mają struktury przypominające struktury fraktalne.

Zastosowania opisanej metody:

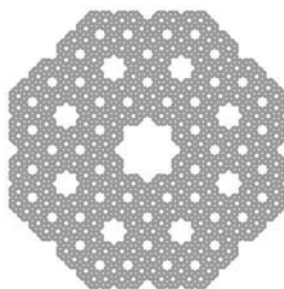
1. W leksykologii: rozpracowanie poszczególnych pól leksykalnych, np. stworzenie grafu konceptu ЦБЕТ (relacyjnie powiązane grafy wizualizujące koncepty różnych kolorów) lub innych konceptów (niekolorystycznych), ЗЕМЛЯ, ЛЮБОВЬ.
2. W przekładoznawstwie: np. dane dwujęzyczne dla wybranych obszarów wiedzy językowej.
3. W dydaktyce językowej: szybka, wyrazista prezentacja polisemii, synonimii (i in. relacji). Ponadto opisana metoda może posłużyć do przygotowania studentów w zakresie przedmiotów, w których w większym lub mniejszym stopniu konieczne jest unaocznienie taksonomii konkretnych obiektów badawczych oraz zależności w obrębie ich zasobu, np.:

Ryc. 20. Moduł *Preview* w środowisku Gephi: konstruowanie grafu
Źródło: opracowanie własne.

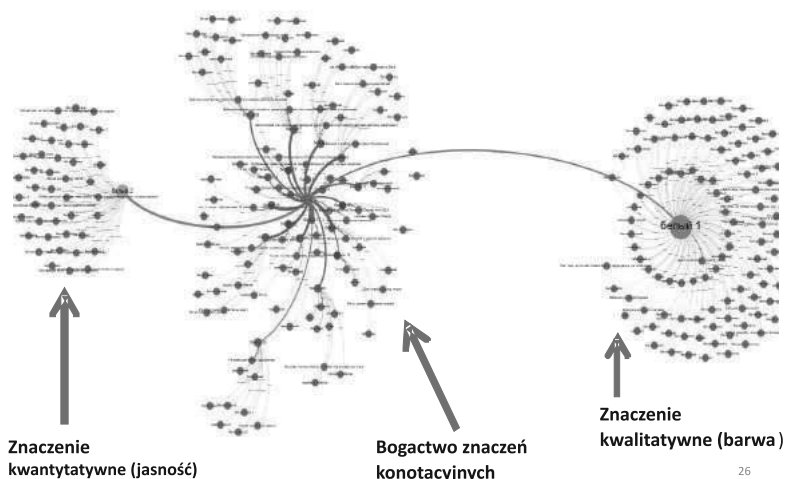

Ryc. 21. Moduł *Overview* w środowisku Gephi: konstruowanie grafu
Źródło: opracowanie własne.

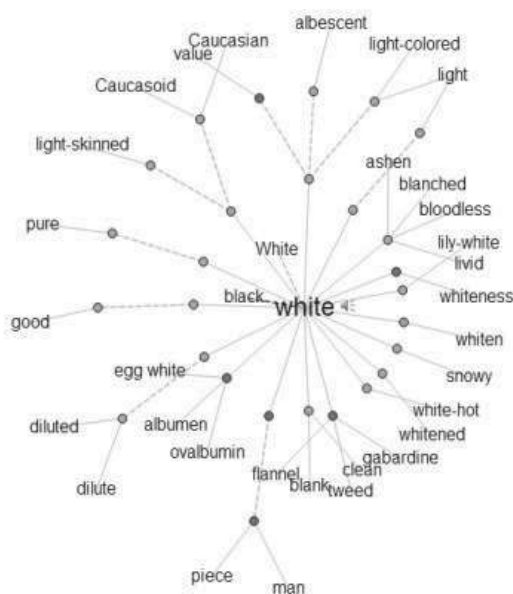

Ryc. 22. Fraktal Piotra Wirkusa.
Źródło: <<http://wirkus8.pl/piotr/fraktal/fraktal.php>> (12.11.2013)

4. W leksykografii ogólnej potrzebne są metody automatyzacji wizualizacji danych językowych. W świetle koncepcji *definicji otwartej* Ryszarda Tokarskiego⁴⁵ istnieje możliwość zastosowania opisanej metody także w leksykografii, uzyskiwana bowiem forma wizualizacji grafowej może posłużyć jako wyjściowy model

Ryc. 23. Koncept БЕЛЫЙ w wizualizacji układu graficznego pt. *Force Atlas*. Moduł Preview: dominacja znaczenia kwalitatywnego
 Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 24. Rozproszona synonimia oraz antonimia wyrazu *white*.
 Źródło: <https://www.visualthesaurus.com/> (22.10.2013).

⁴⁵ R. Tokarski. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013; J. Bartmiński, R. Tokarski...; R. Tokarski. *Semantyka barw...*

do stworzenia oryginalnych „artykułów hasłowych”, map leksykalnych itp. Wizualizacja słowa ma szerokie zastosowanie we współczesnej leksykografii komputerowej (por. np. strona *online* tezauryka języka angielskiego <<https://www.visualthesaurus.com/> wykorzystująca technologie grafowe>).

Autorzy przedstawionego eksperymentu dotyczącego wizualizacji konceptu БЕ-ЛЫЙ zmięrzali do wskazania nowych perspektyw badawczych w językoznawstwie stosowanym, głównie w dziedzinie semantyki. Badania tego rodzaju z pewnością wymagają doprecyzowania i dalszych poszukiwań doskonalszych rozwiązań wizualizacji faktów językowych. Prezentowany artykuł stanowi propozycję nakreślenia zasadniczych założeń metodycznych, połączonych z próbą rozwiązania założonego problemu.

Bibliografia

- Barthélemy M., Edmond Ch., Eliassi-Rad T. *Knowledge Representation Issues in Semantic Graphs for Relationship Detection.*, [W:] *AI Technologies for Homeland Security: Papers from the 2005 AAAI Spring Symposium*. Ed. by J. Yen, R. Popp. Menlo Park: AAAI Press, 2005, s. 91–98. [Online] <<http://www.edmondchow.com/pubs/SS105ChowE.pdf>> (22.12.2013).
- Bartmiński J., Tokarski R. *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [W:] *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1993.
- Brinkmann A. *Graphical Knowledge Display — Mind Mapping and Concept Mapping as Efficient Tools in Mathematics Education*. „Mathematics Education Review” 2003, Vol. 16, s. 35–48. [Online] <http://www.marccouture.com/formations/cartes_mentales/LinkedDocuments/mereview-16-Apr-2003-4.pdf> (23.12.2013).
- Buzan T., Buzan B. *Mapy Twoich myśli. Mindmapping, czyli notowanie interaktywne*. Tekst polski oprac. D. Rossowski na podst. przekł. M. Stefaniak. Łódź: AHA, 2007.
- Fedorushkov Y. *Analiza semantyczna pojęcia „Kpacoma” (na podstawie tekstów „Żywej Etyki”)*. [W:] *Etos piękna w nauce, sztuce i kulturze. Materiały Humanistycznego Centrum Badań „Dyskurs Wielokulturowy”*. Red. H. Chałacińska, S. Puppel, B. Waligórska-Olejniczak. „Scripta Neophilologica Posnaniensia” 2012, Vol. XII, s. 209–229.
- Grzegorzczkova R. *O rozumieniu prototypu i stereotypu we współczesnych teoriach semantycznych*. [W:] *Język a kultura*. T. XII: *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*. Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 1998, s. 109–115.
- Haraldsson S.Ó. *Semi-Automatic Analysis of Large Textle Datasets for Forensic Investigation*. M.Sc. thesis. Reykjavik: Faculty of Industrial Engineering, Mechanical Engineering and Computer Science, University of Iceland, 2012. [Online] <http://skemman.is/en/stream/get/1946/12785/31096/1/SALTeD_soh9_2012.pdf> (23.08.2013).
- Janowicz M. *Wykorzystanie map myśli w dydaktyce*. „Oeconomica. Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis” 2011, nr 287 (63), s. 65–72. [Online] <<http://wydawnictwo.zut.edu.pl/files/magazines/2/30/304.pdf>>(03.12.2013).
- Karpiński Ł. *Zarys leksykografii terminologicznej*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskich. Katedra Języków Specjalistycznych, 2008.
- Komorowska H. *Metodyka nauczania języków obcych*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna, 2002.

- Kuryłowicz B. *Konotacje tekstowe a pojęciowy model słowa (na przykładzie wyrazu bluszcz w poezji młodopolskiej)*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2009, nr 17 (37), s. 81–100.
- Pietrzak-Porwisz G. *Semantyka bieli w języku polskim i szwedzkim*. „Studia Linguistica” 2006, nr 12, s. 135–154.
- Pisarkowa K. *Konotacje semantyczne nazw narodowości*. „Zeszyty Prasoznawcze XVII” 1976, nr 1, s. 5–26.
- Rosch E. *Zasady kategoryzacji*. [W:] *Psychologia poznawcza w trzech ostatnich dekadach XX wieku*. Red. Z. Chlewiński. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2007, s. 409–430.
- Tokarski R. *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2004.
- Tokarski R. *Struktura pola znaczeniowego (studium językoznawcze)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Tokarski R. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013.
- Tokarski R. *Konotacja a problemy kategoryzacji*. „Język a Kultura”. T. 20: *Tom jubileuszowy*. Red. A. Dąbrowska, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008, s. 143–161.
- Waszakowa K. *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*. [W:] *Studia z semantyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, Red. R. Grzegorzczkowska, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, s. 7–10.
- Wierzbicka A. *The meaning of color terms. Semantics, culture, and cognition*, „Cognitive Linguistics” 1990, Vol. 1 (1), s. 99–150.
- Абрамов Н. *Словарь синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва: Русские словари, 1999.
- Александрова З.Е. *Словарь синонимов русского языка. Практический справочник*. Москва: Русский язык, 2011.
- Апресян Ю.Д. *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва: Наука, 1974.
- Большой толковый словарь русского языка*. Ред. С.А. Кузнецов. Санкт-Петербург: Норинт, 1998.
- Бронник Л.В. *Природа концепта: «ментализм — дуализм — физикализм» или новый взгляд на проблему?* «Вопросы когнитивной лингвистики» 2009, № 1, s. 13–20.
- Василевич А.П. *Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте*. Москва: Наука, 1987.
- Вендина Т.И. *Цвет в этнокультурной системе русского, старославянского и древнерусского языков*, „Славянский альманах 1998”. Москва: Индрик, 1999.
- Гусейнов Г. Д.С.П. *Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х*. Москва: Три квадрата, 2003.
- Даль В.И. *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4 т. Москва: Русский язык, 1978.
- Дзюба Е.В. *Концепт «ум» в русской лингвокультуре. Монография*. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 2011.
- Злыднева Н.Н. *Белый цвет в русской культуре XX века*. [W:] *Признаковое пространство культуры*. Ред. С.М. Толстая. Москва: Индрик, 2002.
- Жаркынбекова Ш.К. *Ассоциативные признаки цветообозначений и языковое сознание*. [W:] «Вестник Московского университета. Серия 9. Филология» 2003, № 1, s. 109–116.
- Караулов Ю.Н. и др. *Русский ассоциативный словарь. От стимула к реакции*. Т. 1. Москва: АСТ, Астрель, 2002.

- Кобозева И.М. *Лингвистическая семантика*. Москва: Издательство ЛКИ, 2000.
- Кожемякова Е.А. *Семантическая структура цветообозначений в индоевропейском, общеславянском и древнерусском языках*. [W:] *Чтения, посвященные дням славянской письменности и культуры*. Ред. Г.Е. Корнилова, Чебоксары: Издательство Чувашского университета, 2000.
- Колшанский Г.В. *Объективная картина мира в познании и языке*. Москва: Наука, 1990.
- Комплексный словарь русского языка*. Ред. А.Н. Тихонов. Москва: Русский язык, 2001.
- Кузнецова И.С. *История переносных употреблений цветообозначений в памятниках русской письменности XVII–XVIII веков*. Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва: Московский государственный педагогический институт им. В. И. Ленина, 1989.
- Кульпина В.Г. *Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках*. Москва: Издательство „Московский лицей”, 2001.
- Никитина Т.Г. *Словарь молодёжного сленга 1980–2000 гг.* Санкт-Петербург: Фолио-Пресс, 2003.
- Никитина Т.Г. *Толковый словарь. Молодежный сленг. Более 12000 слов. Свыше 3000 фразеологизмов*. Москва: Астрель, АСТ, 2007.
- Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. *Толковый словарь русского языка. 41089 словарных статей*. Москва: Издательство „Азъ”, 1992.
- Пименов Е.А. *Исследование концепта Trauer «печаль» посредством синонимического ряда*. [W:] *Ethnohermeneutik und Anthropologie*. Hrsg. Е.А. Пименов, М. В. Пименова. Landau: Verlag Empirische Padagogik, 2004.
- Попова З.Д., Стернин И.А. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж: Издательство „Истоки”, 2001.
- Приходько Г.В. *Концепт ‚огонь’ в картине мира русского народа*. [W:] *Материалы шестой научной конференции*. Новосибирск: Наука — Университет, 2005, s. 86–89. [Online] <<http://www.philology.ru/linguistics2/prikhodko-05.htm>> (23.08. 2012).
- Панкрац Ю.Г. *Пропозициональная форма представления знаний*. [W:] *Язык и структуры представления знаний. Сборник научно-аналитических обзоров*. Ред. Л.Г.Лузина, Г.Д. Стрельцова. Москва: Институт научной информации по общественным наукам, 1992.
- Раденкович Л. *Символика цвета в славянских заговорах*. [W:] *Славянский и балканский фольклор: Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы*. Ред. Н.И. Толстой. Москва: Наука, 1989.
- Словарь русского языка: В 4-х т.* Ред. А.П. Евгеньева. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Русский язык, 1981–1984.
- Словарь современного русского литературного языка*, Т. 1: *А–Бишь*. Ред. К.С. Горбачевич. Москва — Санкт-Петербург: Наука, 2004.
- Смирницкий А.И. *Объективность существования языка*. Москва: Издательство Московского университета, 1954.
- Степанов Ю.С. 2004. *Константы. Словарь русской культуры*. Москва: Академический проект.
- Тришин В.Н. *Словарь синонимов ASIS для Lingvo 8/9*. Версия 3.19. Москва 2010. [Online] <<http://synonims.narod.ru/>> (23.09.2013).
- Фрумкина Р.М. *Цвет, смысл, сходство. Аспекты лингвистического анализа*. Москва: Наука 1984.
- Шестеркина Н.В. *Концепт «цвет» (белый). На материале русских и немецких паремий*. «Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта» 2011. Вып. 2, s. 62–70. [Online] <<http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/c90/nbuvlglbdrpvkjcjprvro.pdf>> (06.11.2013).